

GEÇİŞ DÖNEMLERİNDE KINA GELENEĞİ

Kına, Arapça'da "Hinna", Batı dillerinde "Henna" veya "Henne" olarak geçerken Arabistan'da Al-Khanna, Mısır'da Khenna, Hindistan'da Mende veya Mehandi olarak bilinir¹. Kına yapımında farklı bitki türlerinden yararlanılır. Bunlardan yaygın olanı, literatürde Lawsonia inermis L. adıyla yer alan bir bitkidir. Kına bitkisi, 2–6 metre kadar uzunluğa, pembe, kiremit, beyaz ya da açık sarı renkli çiçeklere ve sivri uçlu, yeşil yapraklara sahiptir². Toz kına, bitkinin yapraklarının kurutulup öğütülmesiyle elde edilir. Ticari alanda esmer ve yeşil kına çeşitleri vardır. Doğal olanı esmer kınadır.³

(Toz kına)

Kına bitkisi, Doğu'nun pek çok yerinde yetişir. Yetiştirildiği yerler arasında; Asya (Hindistan, Pakistan, Sri Lanka, Malezya, Endonezya, Arabistan, Irak, Suriye, Çin vb.), Afrika (Mısır, Libya, Sudan, Somali, Etiyopya, Zaire, Mali, Nijerya, Senegal, Togo, Mozambik, Madagaskar vb.), Avustralya vb. yer alır.⁴ Ülkemizde kullanılan kına ise daha çok Pakistan, Hindistan gibi ülkelerden ithal edilmektedir⁵.

Kınanın antik dönemlere kadar uzanan bir geçmişi vardır. Mısırlı kadınlar dudaklarını renklendirmek için diğer bitkisel boyalar yanında kına kullanmışlardır. Kına tozundan elde edilen boyayı, Mısır ve Mezopotamyalı kadınlar el, tırnak ve ayaklarında, Uzakdoğulu kadınlar damarlarını boyamada kullanmışlardır. İslam hükümdarlarının, atlarının kuyruklarını kınayla boyadıkları, kaynaklarda yer alan bilgilerdendir.⁶ Kına, eski Yunan, Roma ve Anadolu'da yine boya ve ilaç olarak kullanılmıştır⁷. Kimilerine göre kına, boyama yönü keşfedilip bir süslenme aracı olarak kullanılmadan önce koruyucu ve tedavi amaçıyla kullanılmıştır. Bu kapsamda, çölde yaşayan insanlar, önceleri kına bitkisinin yaprağını ezerek çamurla karıştırmışlar ve elde ettikleri karışıma, el ve ayaklarını sokarak serinlemeye çalışmışlardır⁸. Kına, Eski Mısır'da ilaç yapımında ve tütsü şeklinde ayinlerde kullanılmıştır⁹.

Bir süslenme aracı olarak daha çok kadınlar tarafından kullanılan kına, onlar kadar yaygın olmamakla birlikte erkekler tarafından da kullanılmıştır. Kına, Mısır firavunları tarafından el ve ayak boyamada, Ortadoğuda ve Anadolu'da saç sakal boyamada kullanılmıştır. Bazı kaynaklarda Hz. Muhammed'in sakalını¹⁰, Hz. Ömer'in saçını kınayla, Hz. Ebubekir'in de saçını kına ve ketenle boyadıklarına dair¹¹ bilgiler vardır. Benzer uygulamanın Anadolu'nun yakın tarihinden örnekleri; sakalına kına koyduğu için bulunduğu yerde "kınalı doktor" lakabıyla anılan müzikolog Doktor Suphi Zühdü Ezgi, bir diğeri sakalını yine kınayla boyayan büyükbaba Abdulkadir Hamidi Efendinin torunu Kınalı-Zade Ali Efendidir¹².

Kına, yer aldığı kültürlerden bazıları itibarıyla, Hintliler tarafından evlilik öncesi özel tasarımlara uygun olarak gelinin el ve ayağını çiçeksi figürlerle boyamada ve güneş yanığı

tedavisinde kullanır. Sudan'da, yine evlilik öncesinde, gelinin her iki eline, bekâr kızların da tek eline kına yakılır. Kına Arabistan'da önemli bir kullanım alanına sahiptir. Fas'ta, ailelerin kınayla yapılan ve kuşaktan kuşağa aktarılan özel simgeleri vardır. Kınayla, hamile kadının ayak bilekleri boyanır ve bu boyanın onu doğuma kadar koruyacağına inanılır. Keltler, kınayla bedenlerine çeşitli düğüm biçimleri çizerler. Anglo Sakson kültüründe, her figürün tinsel anlamları vardır. Afrikalılar, bazı geometrik şekillerle kına yakarlar. Irak'ta, kınanın şans getirdiğine inanılır¹³. İran-Erdebil-Gırde'de yaşayan Türklerde kadınlar, Nevruz hazırlıkları çerçevesinde çerşenbe denilen gecede tırnaklarına kına koyarlar. Aynı gün ak renkli koyun ve ineklerin de başına kına koyulur¹⁴ Kına yakma geleneği, Kıbrıs, Bulgaristan, Azerbaycan, Gagauz, Karay Türkleri vb. arasında da vardır¹⁵.

Kına, günümüzde oldukça çeşitlenmiş bir kullanım alanına sahiptir. Kına, pek çok saç boyasının bileşiminde yer alır. Saç boyası dışında kınadan, şampuan, sabun, krem vb. diğer kozmetik ürünlerde ve parfümeride, dövme yapımında, ipek deri, yün, kumaş vb. boyamada yararlanır. Ayrıca kına, güzel görünüşü ve çiçeklerinin güzel kokusu nedeniyle süs bitkisi olarak da yetiştirilebilmektedir.

Son yıllarda kına, kimi sanatçıların başarılı çalışmaları sayesinde pek çok yerde hem ilgi görmeye hem de dövme sanatına soğuk bakanlar için alternatif oluşturmaya başlamıştır. Kına, kadın vücudunun tamamında kullanılarak, klasik kullanım alanı dışına çıkmıştır. Basından takip ettiğimiz kadarıyla Batı'da kına, Ossie Clarke, Zandra Rhodes gibi modacılar tarafından moda defilelerinde, Madonna, Prince, Stick, Erkah Badu gibi kimi ünlü sanatçılar tarafından da kendi üzerlerinde kullanmıştır¹⁶. Amerika, Avrupa, Kore gibi yerlerde yine modayla ilgilenen mağazalar tarafından, müşterilere kına çizimleri hazırlanmaktadır.

Kınanın, en çok ilgi gördüğü ve özellikle geleneksel kültürde yer edindiği yerlerden birisi ise ülkemizdir. O, Anadolu kültürünün halk hekimliği, halk edebiyatı, halk müziği ve geçiş dönemleri gibi pek çok alanına girmiş ve girdiği bu alanlara uygun işlevler üstlenmiştir. Biz bildirimizde, kınanın geçiş dönemleri içindeki yerini ele alacağız.

Evlenme Geleneğinde Kına

Geçiş dönemleri arasında kına denince ilk akla geleni, evlenme geleneği içinde yer alan kına gecelerine ilişkin uygulamalardır. Adından da anlaşılacağı gibi bu gecenin temel uygulaması kına yakmadır. Aynı süreç içinde, kına etrafında oluşan başka isimlendirmeler de vardır. Kına taşıyan kişi olarak kınacı, Kastamonu'da kına yakıldıktan sonra gelinin kıldığı kına namazı ve gelinin başında toplanan kına parası¹⁷, Yozgat'ta kınadan bir gün önce oğlanevi tarafından kızınevine gönderilen kına davarı¹⁸, Konya-Karaman'da kına yengesi¹⁹ gibi.

Kına yakma töreni, gelin, oğlanevine gitmeden önce düzenlenir. Bu kına töreni, oğlana ve kıza birlikte ya da ayrı düzenlenebilmektedir.

Düğünde düzenlenen kına gecesi öncesinde, bazı yerlerde başka kına törenleri de düzenlenir. Bunlardan biri "nişan kınası"dır. Balıkesir-Kavlaklar ve Arıtaşı'da nişandan bir gün önce yapılan nişan kınasında, kızın el ve ayaklarına kına yakılır. Bu kına oğlanevi tarafından alınır²⁰. Nişan kınasına göre daha yaygın olan bir diğer kına uygulaması "baş kınası, ana kınası, has kına" ya da "küçük kına" olarak isimlendirilen kına törenidir. Yörelere göre farklı isimlerle anılan bu kına töreninde kına, kıza yakılır. Kınayı da genelde kızevi alır.

Amaç, kızın başını bozmaktır. Ana kınası çoğunlukla kızın başına yakılır. Çorum-Kargı, Kargı-Gökçedoğan, Mecitözü-Boğazkaya ve Oğuzlar²¹, Balıkesir-Edremit-Çamcı, Arıtaşı, Kavlaklar ve Tahtakuşlar²², Çanakkale-Ayvacık-Güzelköy, Bahçedere ve Uzunalan²³, Muğla-Milas ve Kavaklıdere²⁴ vb. yerler ana kınasının başa yakıldığı yerlerdendir. Bu kına baş dışında, Çorum-Laçın, İskilip ve Bayat-Eskialibey’de olduğu gibi ele, Çorum-Boğazkale’de olduğu gibi sağ ele, Çorum-Boğazkale-Evren’de olduğu gibi sağ elin ortasına ve boyuna yakılabilmektedir²⁵. Kına, Konya-Beyşehir-Karaali’de kızın sağ kulağının üstüne, sağ ayağına, sağ eline ve saçının ucuna yakılır²⁶. Baş kınasının yapıldığı günün ertesi sabahında bazı yerlerde Çorum-Ortaköy-Karahacip ve Kargı’da olduğu gibi²⁷ kız, hamama götürülür ve kınası orda yıkanır. Bu uygulama da “kına silkeleme” ya da kına hamamı olarak adlandırılır.

Temel kına gecesi olan ve düğünün aşamalarından birini oluşturan kına töreni ise diğerlerine göre daha önemli bir yere sahiptir. Bu tören, genelde gelin oğlanevine gitmeden bir gün önce ya da Kastamonu-Azdavay-Çatak ve Tosya-Yenidoğan’da²⁸ olduğu gibi gelinin gideceği günün sabahında düzenlenir. Bu törende yakılacak kına, oğlanevi tarafından tören öncesinde alınır. Kınanın kızevine götürülmesi, hazırlanması, ortaya getirilmesi, yakılması vb. çeşitli uygulamalar eşliğinde gerçekleşir. Kına, kına tası, çerez, mumlar vb. ile birlikte, davul-zurna, meşaleler ve çeşitli eğlenceler eşliğinde kızevine götürülür. Düğünde görevli yengeler, sağdıçlar ya da Erzurum’da olduğu gibi analı-babalı bir kız çocuğu kınayı hazırlar. Kimi yerlerde kına hazırlanırken, ezilmiyor denilerek ya da hazırlandıktan sonra kapı kilitlenerek bahşiş istenir. Kızevinde hazırlanan bu kınadan oğlanevine verilirken de bahşiş istenir ve buna “Çorum’da, Amasya-Kaleköy’de olduğu gibi kına satma” denir²⁹.

(Kına hazırlığı)

Hazırlanan kına, bir tepsi içinde mumlarla süslenerek törenin yapılacağı meydana getirilir. Bazı yerlerde kınanın içine dizilen mumlar sayılıdır. Bunlar; Oniki imamları temsilen oniki tane ya da biri kız, biri erkeği simgelemek üzere iki tane olabilir. Edirne ve Kırıkkale’de, üzerine iki mum dikilen kına tepsisi delikanlıların eline verilir. Gelinin de bir koluna kız, bir koluna yeni gelin olan birisi girer. Önde kına tepsisini tutan delikanlılar, arkasında gelin olmak suretiyle meydanda üç defa dolaşılır ve bu uygulama “kına sekiği” olarak adlandırılır³⁰.

(Kına Tepsisi)

Gelin kınası, gelini ağlatmaya yönelik kına gecelerine özgü türkü ve ağıtlar eşliğinde yakılır. Bu kına türkülerinin Muğla'dan bir örneği şöyledir:

Getirin kına yakalım.
Yetmezse az daha katalım
Bu gelinin sözünü tutalım

A gelin, a gızım gınan kutlu olsun
Hem orda hem burda dilin tatlı olsun

Yengeler yakar kınayı.
Aşkolsun veren anayı
Ağlatmayın garip anayı

A gelin, gadınım gınan kutlu olsun
Hem orda hem burda dilin tatlı olsun

Hani bunun kaynanası
Kireç ocağında yanası
Sirkeli başlı görümcesi

A gelin, a gızım gınan kutlu olsun
Hem orda hem burda dilin tatlı olsun

Kına, belli kişiler tarafından yakılır. Bunlar genelde, sağdıç, yenge gibi düğün görevlileri ya da başibütün kişilerdir ve kızı yakınlarıdır. Kına, Kastamonu-Çatak ve Yenidoğan'da³¹ olduğu gibi bazı yerlerde oğlanevi kadınları tarafından yakılır. Kütahya'da olduğu gibi de gelinin sol el ile sağ ayağının kınası kız tarafı, sağ el ile sol ayağının kınası oğlan tarafı yakınlarınca yakılarak³² bir eşitlik sağlanmaya çalışılır.

Gelin kınası, kedi pençesi, dilberdudağı³³ sıvama, yüksük, kuşgözü, ip³⁴ ve hamur³⁵ kınası gibi isimlerle ifade edilen farklı biçimlerde uygulanır. Yaygın olanı sıvama biçiminde uygulanandır.

(Avuç içinde kına motifi)

(Elin iç ve dış yüzeyinde kına motifi)

(Elin dış yüzeyinde kına motifi)

(Elin iç ve dış yüzeyinde kına motifi)

(Elin iç yüzeyinde kına motifi)

(Elin dış yüzeyinde kına motifi)

Kınanın yakıldığı yerler de oldukça farklıdır. El, ayak, parmak ucu, tırnaklar, avuç ortası, ense, baş şeklinde vücudun değişik bölümlerinden birine ya da birkaçına birlikte yakılır. Bunlarla ilgili bazı örnekler şöyledir: Kına, Hakkâri’de ellere, Çorum-İskilip’te sağ ele, Çorum- Oğuzlar, Alacahöyük, Ortaköy-Karahacip, Bayat-Eskialibey, Uğurludağ-Aşılıharmut, Alaca-Eskiyapar, Merkez-Eşençay, Mecitözü-Hisarkavak ve Sungurlu-Aşağı Fındıklı’da sağ elin ortasına ve enseye, Çorum-Boğazkale’de ele ve yine boyuna yakılır. Çorum-Merkez-Eşençay’da sağ elin ortasına, enseye ve ayaklara, Çorum-Mecitözü-Hisarkavak’ta sağ elin ortasına, ayaklara ve başın üstüne yakılır³⁶. Kastamonu-Bozkurt-Sakızcılar’da elin ortasına, parmak uçlarına, ayak tırnaklarına, Kastamonu-Tosya-Yenidoğan ve İnebolu-Dibek’te her iki ele ve bileğe kadar ayaklara, Kastamonu-Seydiler’de sağ ele ve eklem yerlerine yakılır³⁷. Ankara-Polatlı-Kuşçu’da³⁸, Afyon’da, Karabük-Safranbolu’da, Muğla-Ortaca’da³⁹, Ankara-Sincan-Peçenek’te⁴⁰ el ve ayakların tamamına yakılır. Konya-Karaman-İbrala’da⁴¹, Erzurum’da ellere ya da parmak uçlarına ve sağ ayağa yakılır.⁴² Konya-Beyşehir-Karaali’de her iki ele, ayağa yakılır. Elin içine tamamen, üstüne de parmakların bittiği yere yakılıp üç benek konulur⁴³. Yaygın uygulamalardan biri, kına yakılacağı zaman gelinin avucuna para ya da altın konulmasıdır.

(Ele kına yakma)

(Kulak ardına kına yakma)

(Ayaklara kına yakma)

(Başa kına yakma)

(Saç ucuna kına yakma)

Kınayla ilgili, yaygın olmayan; ancak bazı yerlerde rastlanılan başka uygulamalar da vardır. Örneğin; Konya’da gelin kız, kına yakıldıktan sonra kınalı elinin izini, ev kapısının üstüne bırakır. Çorum-Hisarkavak’ta avucundaki parayı/altını ve kınayı sıyırarak bir beze çıkılar ve sandığına koyar⁴⁴.

Kına gecesinde, geline yakılan kınadan davetlilere de dağıtılır. Kınayı, Muğla-Ortaca'da yaşlı kadınlar ellerinin tamamına, bekâr kızlar da avuçlarının ortasına yakarlar. Kütahya'da, gelinin ayak kınasından alınan kına, bekâr kızlar tarafından saça sürülür.⁴⁵

Davetlilerin huzurunda yakılan gelin kınası, genelde semboliktir. Gerekli yerlerin tamamen kınalanması, misafirlerin gitmesinden sonradır. Davetliler giderken kızın arkadaşları ve bazen de oğlan tarafından bir-iki yenge o gece kızla birlikte kalır. Gelin kızın kınasını, ertesi sabah kendisi ya da kız arkadaşları yıkar. Kınanın yıkıldığı su, Amasya-Akpınar'da olduğu gibi kimi yerlerde bir şişede toplanır ve oğlanevine geldiğinde gelin tarafından kapıya vurularak kırılır⁴⁶. İzmir-Bergama-Kozak yaylası-Yukarıbey'de⁴⁷, gelin kınasından alınan ve sulandırılan kına, evin dört bir yanına serpilir. Ayrıca gelinin başına yakılan kınadan bir topak damada gönderilir ve damat da bunu belinde saklar. Aynı uygulama Burdur-Karaman'da da⁴⁸ vardır. Bunların amacı, gelin oğlanevine gittiğinde, büyü varsa bozulmasını ve gerdek gecesinin başarılı geçmesini sağlamaktır. Benzer amaçla yapılan bir diğer uygulama gerdek gecesine ilgilidir. Konya-Merkez- Tekke Çukurçimen'de, gerdek gecesine gelinin eline kına yakılır. Güvey de gelinin elinden tutar. Böylece kına, her ikisinin eline bulaşmış olur. Gelin, leğenle ibrik getirip güveyin elini yıkar ve bu kınalı su, evin dört bir köşesine serpilir⁴⁹.

Bazı yerlerde gelin, kına gecesine öncesinde hamama götürülür. Hamamda, Bolu, Adana vb, yerlerde olduğu gibi gelinin eline, Amasya-Gediksaray kasabasında olduğu gibi gelinin alınına⁵⁰ kına sürülür.

Kına, genelde gelin ve damada ayrı yerde yakılır; ancak damada da gelin kınasından gönderilir. Bu kına da yine mum, çerez, el kesesi vb. ile süslenerek tepsiyle damada götürülür. Tepsiyi, oğlan tarafından gelenler alır ya da kız tarafı yakınları götürür. Gelin kınasında olduğu gibi damadın kınası da belli kişiler tarafından yakılır. Bunlar, sağdıç, yiğitbaşı, düğün kâhyası gibi düğün görevlileri, imam ya da oğlanevi yakınlarıdır. Güveyin eline kına konulurken de bahşiş istenir. Güvey kınasının yakıldığı yerler, tıpkı gelin kınasında olduğu gibi farklıdır. Damat kınası, el, ayak, avuç, parmaklar, boyun gibi yerlere yakılır. Damatta, başa kına yakma genelde yoktur. Boyun ve ayağa yakma da gelin kınasına göre daha sınırlıdır. Damat kınasıyla ilgili bazı örnekler şöyledir: Kına, Çorum- Alacahöyük, Boğazkale-Evren, Uğurludağ-Aşılharmut, Alaca-Kalecikaya ve Bayat-Eskialibey'de sağ avuca, boyuna ve ayaklara yakılır⁵¹. Kastamonu-Azdavay-Çatak ve Daday'da sağ elin başparmağına, Tosya-Yenidoğan'da sağ elin küçük parmağına⁵², Gaziantep'te sol elin serçe parmağına⁵³, Muğla-Ortaca'da avucunun ortasına yakılır⁵⁴. Amasya-Merkez-Kaleköy'de, sol elin baş ve işaret parmağına⁵⁵, Ankara-Sincan-Peçenek'te⁵⁶ ve Afyon'da başparmaktan itibaren sağ elin yarısına, Hakkâri'de sağ ayağa ve ayağın küçük parmağına⁵⁷ yakılır. Güvey kınasından, Kastamonu-Daday ve Afyon'da olduğu gibi sağdıca da yakılır. Gaziantep'te, damat kınasından, bekâr olanlar sağ ellerinin serçe parmağına, evli olanlar ise sol elin serçe parmağına yakar⁵⁸.

(Damat kınası)

Kınaya ilişkin uygulamalar, evlilik sürecinin düğün aşaması dışında da karşımıza çıkar. Burdur-Yeşilova-İğdir'de gerdek yatağına, yatağı kaldıran yengenin alması için kına konur⁵⁹. Ardahan-Göle'de, nişanla düğün arası dönemde oğlanevi tarafından kızevine hediye olarak götürülen bohçanın içine kına konur⁶⁰. Isparta'da, gündelik yaşam içinde elinde kına olan kadın, kınası geçmeden eline kına yakmaz; aksi halde üstüne eş geleceğine inanılır⁶¹.

Ölüm Geleneğinde Kına

Kınanın, evlenmeden sonra önemli bir yere sahip olduğu ikinci geçiş dönemi ölumdür. Ölen kişi, defnedilmeden önce birtakım hazırlıklara tabi tutulur. Kına da, bu hazırlıklar kapsamında yerine getirilen uygulamalardan birisidir. Kadın cenazelere kına yakılır ya da onların kefenlerine kına konulur. Yaşlılar, genelde kınasını sağlığında alarak ölüm bohçası içinde hazır ederler.

(Ölüm bohçasında kına)

Kınanın cenazede, koyuluş zamanı ve koyulduğu yerler yörelere göre değişik biçimlerde karşımıza çıkar. Koyuluş zamanı, ölmeden önce, öldükten sonra ya da yıkadıktan sonradır. Kınanın, ölmeden önce yakılması daha yaygındır. Koyulma yeri, doğrudan bedenine el, ayak, saç ya da saç ucu gibi bölümleri ya da kefendir. Bunlarla ilgili bazı örnekler şöyledir: Kına, Çorum-Alaca-Kalecikkaya, Mecitözü-Elmapınarı ve Kargı'da ölmeden önce el ve ayaklara yakılır⁶². Aynı uygulama Amasya-Merzifon-Çaybaşı'da⁶³ ve Çorum-Taşova-Güvendik'te⁶⁴ cenaze akşam bekletilirken, Burdur-Bucak-Kocçaliler'de cenaze yıkandıktan sonra yapılır⁶⁵. Çorum-Kargı'da cenaze akşam bekletilirken sağ ele⁶⁶, Balıkesir-Edremit-Çamcı'da yine cenaze akşam bekletilirken sağ el ve sol ayak ile saçın ön kısmına⁶⁷ yakılır. Denizli-Merkez-Güzölköy'de⁶⁸, Burdur-Yeşilova-Niyazlar'da⁶⁹, Altınyayla-Çörtten'de⁷⁰, Çanakkale-Ayvacık-Uzunalan ve Güzelköy'de, Balıkesir-Edremit-Doyuran, Tahtakuşlar, Arıtışı, Kavlaklar ve Mehmetalan'da⁷¹, Muğla-Ortaca'da⁷² el, ayak ve saçta yakılır. Kına, Afyon-Karacaören ve Davılgı'da da⁷³ aynı şekilde yakılıp, kefene de atılır.

Kına, Hatay-Reyhanlı'da cenaze kefenlenirken, cenazenin avucuna ve saçının arasına serpilir⁷⁴. Yine kefenleme sırasında olmak üzere, Burdur-Karamanlı'da⁷⁵, Zonguldak-Alaplı-Demirciler'de el, ayak ve saçta⁷⁶, Hatay-Yayladağ-Yeditepe'de ele ve saçta⁷⁷, Hatay-Şenköy'de bedene ve saçta⁷⁸ koyulur. Burdur-Çeltikçi-Güvenli'de avuç içine⁷⁹, Hatay-Reyhanlı'da hem avuca hem kefene⁸⁰, Afyon-Emirdağ-Karacalar, Sultandağı-Yenikarabağ ve Şuhut-Bozan'da sadece kefenin içine⁸¹ konur.

Cenazeye yakılan kınada, yaş, bekârlık-evlilik ve vasiyet gibi faktörler de etkilidir. Kına, Hatay-Harbiye'de ve Samandağ-Küçük Karaçay'da bekâr ya da nişanlı kızların ve yeni evliyken ölen gelinlerin eline konur⁸². Çorum-Mecitözü-Boğazkaya'da, evlenmeden önce ölen genç kızların sağ eline yakılır⁸³. Amasya-Taşova-Güvendik'te⁸⁴, Çanakkale-Ayvacık-Uzunalan'da⁸⁵ sadece yaşlı olan kadınlara yakılır. Çorum-Ortaköy-Karahacip'te genç ölen

kızların eline yakılarak, yaşlı ölen kadınların eline de yakılmadan konur⁸⁶. Kına, Çorum-Oğuzlar'da⁸⁷ ve Kastamonu-Pınarbaşı-Muratbaşı'da⁸⁸ kişi vasiyet etmişse yakılır.

Kadın cenazeye yakılan kına, Çanakkale-Ayvacık-Uzunalan'da, Balıkesir-Edremit-Çamcı ve Arıtışı'nda olduğu gibi bazı yerlerde kızlarına, gelinine ya da yakınlarına yikatılır⁸⁹.

Cenazeye kına yakılması ya da kefene kına koyulması ilişkin uygulamanın, gelenekte olmasına karşın sonradan kalktığı yerler de vardır. Zonguldak-Yeşilöz⁹⁰, Hatay-Kırıkhan-Karataş, Dört Yol-Kuzuculu ve Altınözü-Karsu⁹¹ bu yerlerdendir. Kına uygulamasının kalkmasının nedeni; Hatay-Kırıkhan-Karataş'ta, kınanın kefeni kirletmesini ve ölenin, ahirette kınayı nerde yıkayacağını diye şaşırmasını önlemek olarak açıklanmıştır⁹².

Kadın cenazelerde yaygın olan kına koyma geleneğine, erkek cenazelerde pek rastlanmaz. Bu uygulamanın nadir olarak rastlandığı yerlerden birisi Çorum-Ortaköy-Karahacıp'tir.⁹³ Bir diğeri Tunceli-merkezdir. Burada, evlenmeden önce ölen genç kız ve erkeklerin eline kına yakılır⁹⁴. Bunun dışında, Balıkesir-Edremit-Kavlaklar, Doyuran ve Arıtışı'nda erkek cenaze gömülürken başının altına, varsa güvey olurken elinin kınasını sürdürdüğü yastık konur. Bu yastık, güveye annesi tarafından hazırlanan ve gerdeğe girmeden önce yapılan güvey donatma ve kınada güveyin sağ elindeki kınayı sürdürdüğü yastıktır. Sözü edilen yastık, Balıkesir-Edremit-Kavlaklar'da sadece güvey olanın başı altına konurken, Balıkesir-Edremit-Doyuran'da karısı önce ölürse karısının başının altına konur⁹⁵.

Halk arasında, ölene kına yakılması ya da kefenine kına atılması bazı nedenlere bağlanır. Bu uygulama, Afyon-İscehisar-Alanyurt'ta, Dinar-Haydarlı'da⁹⁶, Balıkesir-Edremit-Doyuran'da⁹⁷, Hatay-Reyhanlı'da⁹⁸ kınanın cennetten çıkması ve Fatma Anadan gelen bir gelenek olmasıyla ilişkilendirilir. Afyon-Yenikarabağ'da⁹⁹ cennet kokusu olmasıyla, Çorum-Kargı ve Mecitözü-Elmapınarı'nda cennet ya da ahret sıvası olmasıyla¹⁰⁰, Hatay-Yayladağ-Yeditepe'de cennet meyvesi olmasıyla ilişkilendirilir¹⁰¹. Balıkesir-Edremit-Çamcı ve Tahtakuşlar'da¹⁰², Hatay-Dört Yol-Kuzucular'da Müslümanlığın bir işareti olmasıyla¹⁰³, Hatay-Kırıkhan-Karataş'ta sünnet olmasıyla¹⁰⁴ ilişkilendirilir. Çorum-Boğazkaya'da Kerbela'da, şehit düşen İmam Hüseyin ve yanındakilerin çoğunun genç, yeni evli, yeni güvey ve kınalıyken öldürülmesiyle, Çorum-Kargı'da Âdem babayla, Havva Anadan gelen bir gelenek olmasıyla ilişkilendirilir¹⁰⁵. Bir kişinin Denizli-Merkez-Güzelköy'de 5 kilo¹⁰⁶, Hatay-Dört Yol-Kuzucular'da 7 kilo kına borcu olduğu ve ölünce bunun sorulduğu¹⁰⁷ söylenir. Balıkesir-Edremit-Mehmetalan'da, tırnağında kına olana, öte dünyada sorgu sual olmayacağı¹⁰⁸, Çorum-Mecitözü-Elmapınarı'nda, ölen kişinin mümin mi yoksa münafık bir kul mu olduğunun melekler tarafından elindeki nişandan yani kınadan anlaşılacağı¹⁰⁹ sözlü kültürde yer alan bilgiler arasındadır. Bununla ilgili bir başka bilgi de, Balıkesir-Edremit-Çamcı ve Tahtakuşlar'da, hamur yoğuran bir kadının parmağında yüzüğü, kolunda bileziği, boğazında boncuğu ya da tırnağında kınası olması gerektiğidir¹¹⁰. Çorum-Boğazkale'de, kınasız yemek yemenin haram olduğu ve yine bir tırnakta da olsa kına olması gerektiği söylenir¹¹¹.

Kınanın ölüm süreci içinde yer bulduğu bir diğer alan ise yas dönemidir. Yas döneminde Çorum¹¹², Muğla-Ortaca'da¹¹³, Kayseri¹¹⁴, Kırıkkale¹¹⁵ vb. yerlerde olduğu gibi kına yakmaktan kaçınılır. Afyon-Emirdağ-Karacalar'da cenazenin gömülmesinin bir yıl sonra cenaze evindeki kadınların, komşularınca kına yakılmak suretiyle yastan çıkması sağlanır¹¹⁶. Aynı uygulama, Çanakkale-Ayvacık-Uzunalan ve Güzelköy'de, Balıkesir-Edremit-Arıtışı, Çamcı, Kavlaklar ve Tahtakuşlar'da¹¹⁷ cenazenin kırkında yapılır. Herkes cenazenin kırkında

kâğıt içine koyarak bir miktar kına getirir. Getirilen kınalar bir kapta karıştırılırken bir taraftan da cenaze sahibi yas eder. Hazırlanan kınadan ilkönce cenaze sahiplerine; cenaze erkekse, karısına; cenaze kadınsa annesine, kardeşine, gelinine, kızına verilir. Yas almak için yapılan bu kına, bazı yerde Balıkesir-Edremit-Arıtaşı ve Çamcı'da olduğu gibi saçın ucuna sürülür. Yas kınasından, gelen misafirlere de dağıtılır ve alanlar da avucunun ortasına yakar. Cenaze sahibi, yası 1 sene devam ettirmek istese bile o kınadan mutlaka tırnağına değerdir. Zonguldak-Çaycuma'da çocuğu ölen bir anne, ilk bayramda eline kına yakar¹¹⁸.

Doğum Geleneklerinde Kına

Evlenme ve ölümden sonraki diğer temel geçiş dönemi doğumdur; ancak bu süreçte kına pek fazla karşımıza çıkmaz. Yaygın olan uygulama, Hatay'da olduğu gibi doğumu yaptıran ebeye hediye olarak kına verilmesi ve kınanın, suyla kaynatıp içmek suretiyle Ankara-Çubuk-Kargın¹¹⁹, Sakarya-Kaynarca-Başoğul¹²⁰, Erzurum-Narman-Çimenli¹²¹ ve Yozgat'ta olduğu gibi gebeliği sonlandırmak amacıyla kullanılmasıdır. Bunun dışında, Yozgat'ta kına, tuzla karıştırmak suretiyle çocuk tuzlamada kullanıldığı gibi çocuk doğduğunda koltuk altlarına ve kasıklarına serpilir¹²². Kına, Burdur-Niyazlar'da çocuğun göbek kordonu kesildikten sonra çabuk iyileşmesini sağlamak amacıyla göbeğine serpilir¹²³. Bolu-Düzce'de hamile kadının eline kına yakılırsa bebeğinin gelincik hastalığına yakalanacağı inanılır¹²⁴.

Askere Uğurlama ve Sünnet'te Kına

Kına yakma, kına gecesi ve ölüm süreci uygulamalarında geçtiği gibi genelde kadınlara yönelik bir uygulamadır. Damat kınası dışında, erkeğe kına yakılan ve sözünü edeceğimiz ilk alan Adana, Çanakkale, Tatvan, Gaziantep¹²⁵ ve Karabük-Safranbolu'da olduğu gibi askere uğurlama sırasındadır. Asker kınası, Adana'da gencin askere gitmesinden birkaç gün önce sağ elinin serçe parmağına yakılır¹²⁶. Kırklareli'de, silah tutacak parmaklara yakılır¹²⁷.

Kınanın halk arasında üç yerde hak olduğuna ilişkin inanış yaygındır. Bu üç yer; Hatay-Şenköy'de, Balıkesir-Arıtaşı'nda Hakka kurban olması için kurbanlık kuzuya, vardığı yere yakılması, kul olması için geline ve vatana kurban olması için de askere şeklindedir. Bu gelenek kimi asker mektuplarında da gündeme getirilmiştir. Gelibolu'da şehit düşen Kınalı Ali'nin mektubu bunlardan biridir¹²⁸. Tokat-Zileli olan Ali'nin saçının bir bölümüne, annesi askere giderken kına yakmıştır. Bu durumun, Ali'nin komutanı ve arkadaşları tarafından tuhaf karşılanması üzerine Ali, gönderdiği mektupla annesini, en azından askere gidecek diğer kardeşine kına yakmaması için uyararak ister. Oysa anne, diğer oğluna da kına yakmıştır çünkü yukarıda belirttiğimiz gibi kına üç yerde hak kabul edilir.

Kimi yerlerde de, Ankara-Ayaş-Ortabereket'te, İzmir-Karaburun'da, Mersin-Silifke-Kırtıl'da, Amasya- Uluköy'de olduğu gibi askerden döndükten sonra gelen misafirlere, toz halinde kına dağıtılır ya da hazırlanarak kına yakılır.¹²⁹

Erkeğe kına yakmanın yer aldığı diğer bir alan da Afyon, Aydın, Balıkesir, İzmir, Kütahya, Amasya, Kayseri, Malatya, Manisa, Çanakkale, Adana, Bursa, Yozgat vb. yerlerde olduğu gibi sünnet uygulamasıdır. Sünnet kınası genelde çocuk sünnet ettirilmeden bir gün önce yapılan törende yakılır. Kına hazırlandıktan sonra mumlarla süslenir ve bir tepsi içinde törenin yapıldığı meydana getirilir. Çocuk ortaya oturtularak da aile büyüğü kadınlardan birisi

tarafından kınası yakılır. Çocuğun ömrünün uzun olması için kınayı yakan kişinin analı-babalı olmasına dikkat edilir. Ali Haydar Bayat, makalesinde Osmanlı İmparatorluğu döneminde İstanbul'da, sünnet edilecek çocuğun sünnetten bir gün önce hamama götürüldüğünden ve sağ eline kına yakıldığından söz etmiştir¹³⁰. Hikmet Erhan ÖZBEK'in, Çanakkale'de yaşadığı ve kendisi tarafından kaleme alınan anıları'nda yer verdiği bilgilere göre kına, sünnet olacak çocuğun avucuna, sağ elinin baş ve işaret parmaklarına konur¹³¹. Kına, Adapazarı-Pamukova'da da yine aynı şekilde yakılır¹³². Bursa'da¹³³, Manisa-Soma-Kozluören'de¹³⁴ çocuğun küçük/serçe parmağına yakılır. Adana-Karataş-Kamışlı'da, çocuğun sağ eline¹³⁵, Balıkesir-Edremit-Kavlaklarda sağ elinin ortasına, Kütahya'da sağ elinin yarısına¹³⁶, Kırklareli'de silah tutan parmaklara¹³⁷ başka bir deyişle İzmir-Karaburun'da olduğu gibi iyi silah tutsun diye baş ve işaret parmağına yakılır¹³⁸.

Erkek çocuklara yakılan bu kına dışında, kimi yerlerde belirli bir dönemden sonra kız çocuğuna da kına yakılır. İzmir-Karaburun-Eğlenhoca, İncecik ve Kösedere'de, çocuk 2-3 yaşlarına geldiğinde düzenlenen törende, komşu veya akrabalarından kabul gören biri tarafından çocuğun sağ el ve sağ ayağına kına yakılır¹³⁹. Manisa-Soma-Kozluören'de kız çocuğuna yine aynı şekilde, çocuk dört yaşına gelmeden önce¹⁴⁰, Kırklareli'de çocuk altı aylık olunca "altı aylık kınası" yakılır¹⁴¹. Böylece çocuğun kınasını yakan "kına anası" ile hem çocuk hem de çocuğun ailesi arasında akrabalık ilişkisi oluşur. Kız çocuğu, daha sonraki evlilik gibi önemli süreçlerde kına anasından da izin alır.

Bayramlarda Kına

Kına uygulamasının girdiği bir diğer geçiş dönemi dini ve mevsimlik bayramlardır. Bu tür bayramlara, en güzel şekilde hazırlanmaya çalışılır. Bu hazırlıklardan bir tanesi de dini bayramların arifesinde Ardahan-Göle, Muğla, Aydın, Denizli vb. illerin bazı yerlerinde olduğu gibi kadınların ya da kız çocukların ellerine veya saçlarına kına yakılmasıdır.

(Bayramda elleri kınalanmış çocuk)

(Bayramda saçları kınalanmış kadın)

Hıdrellez akşamı, Kütahya'da kadınlar¹⁴², Afyonkarahisar¹⁴³ ve Çankırı'da genç kızlar ellerine,¹⁴⁴ Tekirdağ'da yaşlılar ellerine ve ayaklarına¹⁴⁵ kına yakarlar. Edirne'de Nevruz'dan bir gün önce kadınlar ve genç kızlar o yıl buğdayların taneleri kırmızı olsun diye yine ellerine kına yakarlar¹⁴⁶.

Bu tür dini ve mevsimlik bayramlar dışında, üç aylarda, hac uygulamalarında, kandillerde kınaya ilişkin adetler vardır. Hacca giden kadınlar, Ardahan-Göle'de¹⁴⁷ olduğu gibi gideceği akşam ellerine kına yakarlar. Dönüşte de gelenlere hacı kınası dağıtırlar. Kandillerde, Afyonkarahisar'da olduğu gibi oğlanevi tarafından kizevine, kandil helvası ve kına gönderilir¹⁴⁸.

Hayvanlardaki Geçiş Dönemlerinde Kına

Hayvanlarda, teke ve koç katımları kına uygulamasının yer aldığı süreçlerden biridir. Bu uygulama, yapay boyaların piyasada günümüzdeki kadar yaygın olmadığı geçmiş dönemlerde daha yaygındır. Tunceli-Pertek ve Çemişgezek arasındaki köylerde yaşayan Şavaklı Türkmenlerinde, koç katımından önce koçların alını, boynuzları, kuyrukları, sırtları, göğüsleri¹⁴⁹, Kayseri-Sarıoğlan-Burunören köyünde koçların sırtları ve kuyrukları¹⁵⁰ diğer boyalar yanında kına ile boyanır.

Kınanın hayvanlarda uygulandığı diğer bir alan ise kurbanlıklardır. Van¹⁵¹, Balıkesir, Gaziantep¹⁵² ve Kütahya'da olduğu gibi bazı yerlerde Kurban Bayramında, kurban edilecek koyunların, kuzuların alınına kına sürülür. Aynı uygulama, Tekirdağ'da¹⁵³, Edirne-Enez-Yenice'de¹⁵⁴ Hıdrellez hazırlıkları kapsamında yerine getirilir. Bursa, Eskişehir-Merkez-Büyük Yayla, Merkez-Bozhöyük, Edirne-Merkez-Karayusuf, İstanbul-Bayrampaşa, Sefaköy, İzmit-Kandıra, Karamürsel, Kırklareli-Babaeski, Kofcağız, Lüleburgaz, Tekirdağ-Çorlu, Muratlı, Kütahya-Altıntaş- Aydınlar vb. yerlerde yaşayan Ali Koç Babalılar, kurbanı 2-3 gün öncesinden kınalarlar. Kurbanlığın alınına, ön kollarının arasına, her iki sırtına, arka ayaklarının sırt kısımlarına, kuyruk üstüne kına yakılır¹⁵⁵. Amasya-Merzifon, Tunceli-Hozat ve Balıkesir-Bigadiç'de yaşayan Aleviler şubat ayının ortasında 3 gün Hızır Orucu tutarlar. Orucun sonunda kurban kesilerek cem yapılır. Kurban kesilmeden önce koçların yüzüne kına yakılır.¹⁵⁶

Yine bazı yerlerde, bayramlarda nişanlı çiftlerden erkek tarafının ailesi, kız tarafına takı, kurdela vb. yanında kına ile süslenmiş koç gönderir. Kına aynı zamanda Kars'ta, Ardahan-Göle'de¹⁵⁷, Muğla'da, Aydın'da, Ankara'da olduğu gibi sürü sahipleri tarafından kuyruğa, sırtta vb. yerlere sürülerek koyunları işaretlemek için kullanılır.

(Koç katımı öncesi)

(Sürü içinde işaretlenmiş koçlar)

DEĞERLENDİRME

Kına, doğum dışında geçiş dönemlerinde yaygın bir kullanım alanına sahiptir ve girdiği alanlarda birtakım işlevler ve simgesel anlamlar üstlenmiştir. Kına, evlilik geleneği içinde el, ayak, tırnak ve saçların boyanmasında kullanılmak suretiyle geçmişten beri doğal, ucuz ve kolay bir süslenme aracıdır. Bunun dışında kına, özellikle bekârlıktan evliliğe geçişin bir simgesi durumundadır. Kız etrafında işleyen bir sürece eşlik ettiği için de daha çok gelin olmanın simgesi gibidir. Halk arasında kınanın, kızın evleneceği oğlana yakılması, ona adanması için yakıldığı söylenir. Dolayısıyla, kına adanmışlığın bir ifadesidir. Kına, evlenecek kızın bakire olmasının bir simgesidir. Kınayla, damat ve gelinin kötü etkilerden, büyülerden korunacağına, kınanın geline ve damada dokunulmazlık sağlayacağına inanılır. Ayrıca, kına töreni diğer geçiş dönemlerinde olduğu gibi çevreyle paylaşılarak işleyen bir süreçtir. Bu paylaşım, çiftin evliliğinin toplum nezdinde tanınmasını ve kutlanmasını sağlar. Gelin kınası, bekâr kızlarda kismet açmanın bir aracıdır. Yakılış biçimiyle, bekâr ya da evli olmanın simgesidir.

Kına, ölüm geleneği içinde bekârlarda murat alamamanın ya da yaşlılarda olduğu gibi murat almış olmanın bir ifadesidir. Daha çok da Müslüman olmanın bir simgesidir. Kına koyulan cenaze, Müslümanlığını belli etmiş olacak ve bu da ona ahiret yaşamında kolaylık getirecektir.

Kına, yine ölüm gelenekleri içinde, yakılmasından kaçınmak suretiyle yaşlı olmanın, yakınmak suretiyle de yastan çıkmanın simgesidir.

Kına, askerlik geleneği içinde vatana, millete kurban olma ve uğur getirmenin simgesi olarak; sünnet geleneği içinde, çocuğun yetişkinliğe geçişine eşlik eden ve Müslümanlığını ifade eden bir simge olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca kadınlarda ve erkeklerde farklı yerlere yakılması itibarıyla de cinsiyeti temsil eder.

Kına, bayram gelenekleri içinde geçişin kutlanması ve bu kapsamda başvuru bir süslenme aracıdır. Ayrıca, yakılan kınayla geçiş sağlıklı kılınmaya, kötü etkilerden korunmaya ve bekâr kızlarda kısmetin açılması sağlanmaya çalışılır.

Kınanın, hayvanlardaki geçiş dönemleri geleneği içinde de yine benzer işlevleri vardır. Geçiş dönemleri, insanlarda olduğu gibi hayvanlar açısından da dış etkilere, nazara açık olunan bir dönem olarak görülür ve dolayısıyla da hayvanların korunması sağlanmaya çalışılır. Bunun için de diğer nazarlıklar yanında kınadan yararlanır. Ayrıca kına, koçun süslenmesinde işe yarar. Kına yakmayla, yine insanlarda olduğu gibi hayvanların birlikteliği kutlanmış olur.

Kınanın İslam geleneği ile ilişkilendirilmesinde, çeşitli kaynaklarda söz edildiği gibi Hz. Muhammed'in kına kullanılmasını tavsiye ettiğine ilişkin rivayetlerin etkisi vardır. Konuyla ilgili olarak, Buhari'nin Ebû Hureyre'den naklettiği bir hadis şöyledir: "Yahudiler, Hıristiyanlar saç ve sakallarını boyamazlar, siz kınayla boyayarak onlara ayrılık gösterin"¹⁵⁸. Hz. Aişe'den nakledilen bir başka rivayet de şöyledir: "Bir kadın, perde gerisinden Resülullah 'a eliyle bir mektup uzattı. Resülullah elini derhal geri çekip: Ne bileyim, bu el kadın eli midir, erkek eli midir?" buyurdu. Kadıncağız: "Kadın elidir!" deyince Hz. Muhammed: "Sen kadın olsaydın, tırnaklarının rengini değiştirirdin" buyurdu. Bununla kına yakmayı kastetmişti¹⁵⁹.

Kınanın, Anadolu kültüründe yaygın bir kullanım alanı bulmasında kuşkusuz dini etkiler önemlidir; ancak kına geleneği salt bu nedenlerle açıklanamaz. Dini etkiler, var olan bu geleneğin daha da pekişmesini sağlamıştır. Kına, süslenme, yaşanan ve paylaşılan bir mutluluğu ifade etme, korunma ve tedavi amacıyla hem Anadolu'da hem de Orta Asya'da geçmişten bu yana kullanılmıştır. Bazı bilgiler, kına kullanımının Çatalhöyük'te M.Ö. 7. binyıla kadar gittiği yönündedir¹⁶⁰. Yakın tarihte, Avanos'ta, Roma mezarlığından saçları kına ile boyalı bir kadın lahiti çıkarılmıştır¹⁶¹. Kına, eski Türklerde veba, çiçek, ülser vb. insan ve hayvan hastalıklarında kullanılmıştır¹⁶². Dede Korkut Hikâyelerinde, Bamsı Beyrek'in düğün günü ortadan kaybolması üzerine oluşan matem tablosunun betimlemesi yapılırken, sözü edilenlerden birisi de kadınların ellerine kına yakmaz olduklarıdır¹⁶³.

Bildiri metninde sözü edilen geleneksel kullanım alanları ve özellikleri dışında kına, ülkemizde kimi zaman ilgili kişiye göndermek ya da topluca ele yakmak suretiyle bireysel ve kitlesel bir tepkinin sembolü olmuştur. Birinin uğradığı kötü duruma çok sevinmek, memnun olmak anlamına gelen kına yakmak" deyimi de oldukça yaygın bir kullanıma sahiptir.

Kına, son yıllarda kentli seçkinler ve ünlüler arasında bekârlığa veda partileri yerine, yeniden kına gecelerinin tercih edilmesi şeklindeki haberlerle basında yer almıştır. Bu kapsamda, kına hamamı da dâhil olmak üzere kına gecesi organizasyonları düzenleyen ve internet aracılığıyla hizmet veren sektörler gelişmiştir. Popüler kültürde, dövme de yine kınanın yer aldığı alanlardan birisidir. Kına dövmesi yaptıran ünlüler arasında Candan Erçetin, Hülya Avşar, Esin Maraşlıoğlu gibi isimler geçmektedir. Ayrıca isteyenler, Ankara Atatürk Kültür Merkezinde düzenlenen Hediyelik Eşya ve El Sanatlarına Yönelik fuarlarda olduğu gibi hazır paket içindeki kınalarla geçici dövme yaptırılabilen ya da doğrudan kendisi yapabilmektedir. Kına ile dövme yapan yerlere ilişkin bilgi ve reklâmlara internet aracılığı ulaşmak mümkündür.

(Ele yeni yapılmış kına dövmesi)

(Eldeki kına dövmesinin sonraki görünümü)

(Ayakta kına dövmesi)

Dolayısıyla kına, Anadolu'da hem geleneksel kültürün hem de popüler kültürün bir parçası olmuştur, ancak bu iki alanda kınanın üstlendiği işlevler ve simgelediği anlamlar farklıdır. Kına, halk kültüründe geleneğin vazgeçilmez bir parçası olarak hala bazı tinsel değerlerin temsilcisi, popüler kültürde ise nostaljik bir ilgi ve bireysel dışavurumda doğal kaynaklardan yararlanmak isteyenler için bir aracı durumundadır.

SONNOTLAR

¹ Meydan Larousse Büyük ve Lugat Ansiklopedi, VII. Cilt Meydan Yayınevi, İstanbul, S.240; Redhouse, Büyük El Sözlüğü, İstanbul 2003.

² Bitkilerden Elde Edilen Boyalarla Yün Liflerinin Boyanması: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Küçük Sanatlar Sanayi Bölgeleri ve Siteleri Genel Müdürlüğü: Ankara 1991S.56

³ Temel Britannica: Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A. Ş. Baskı: Hürriyet Ofset, Mart 1993 İstanbul, S.208

⁴ Bkz.2; Temel Britannica: Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A. Ş. Baskı: Hürriyet Ofset, Mart 1993 İstanbul, S.208; İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, II. Baskı, 6.cilt, 1967, S.708-709

⁵ Bkz.:3

⁶ HANÇERLİOĞLU, Orhan: İslam İnançları Sözlüğü. Remzi Kitabevi, Evrim Matbaacılık Limited Şirketi, İstanbul 1984, S.248

⁷ R. Margotta: An Illustrated History of Medicine. Verona 1968, s.210, www.milliyet.com.tr/2002.05.22; Cabanes: Yüzyıllardan Bu Yana Farlar ve kozmetikler. Çeviren: Ayda Düz. Hayat Tarih Mecmuası, Sayı:1, Şubat 1973, S.59-60

⁸ www.ekolojikyasamportali

⁹ www.milliyet.com.tr/2000/05/27

- ¹⁰ Ebû Dâvud, Tereccül, 18; Tirmizî, Libâs, 20; Nesaî, Zîne, 16; İbn Mâce, Libas, 32; Ahmed b. Hanbel, V, 147, 150, 154, 156, 169; www.kuranikerim.com/islam_ansiklopedisi
- ¹¹ Yusuf el-Kardâvî, el-Halal ve'l Harami; I-İslam, Terceme, Mustafa Varlı, Ankara 1970, S.103; www.kuranikerim.com/islam_ansiklopedisi
- ¹² İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, II. Baskı, 6. cilt, 1967, S.709
- ¹³ Bkz.:8
- ¹⁴ İBRAHİMPUR, Dilber: Nevruz Bayramında Kadınların Rolü, Türk Dünyasında Nevruz III. Uluslararası Bilgi Şoleni Bildirileri, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları
- ¹⁵ KALAFAT, Dr. Yaşar. Kuzey Azerbaycan – Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dini İzleri, s.126, Ankara: 1998
- ¹⁶ www.efeslight.com.tr; www.zaman.com.tr
- ¹⁷ SANTUR, Meltem: Kastamonu Evlenme Adetlerinin Halk bilimsel Açısından İncelenmesi. (II. Kastamonu Kültür Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur)
- ¹⁸ SANTUR, Meltem: Yozgat Evlenme Gelenekleri (Henüz yayınlanmamış makale)
- ¹⁹ BALAMAN, Ali Rıza: Evlilik Akrabalık Türleri. Sosyal Antropolojik Yaklaşımla. Kültür Bakanlığı Yayınları: 2956, HAGEM yayınları: 336, Gelenek Görenek İnançlar Dizisi:29, Ankara 2002, S.89
- ²⁰ AEGM Arşivi: B98 0271-0286 (Derleyen: Meltem SANTUR)
- ²¹ SANTUR, Meltem: SANTUR, Meltem: Çorum Evlenme Gelenekleri (Henüz yayınlanmamış makale)
- ²² Bkz.:20
- ²³ AEGM Arşivi: B98 0265-0270 (Derleyen: Meltem SANTUR)
- ²⁴ AKMAN, Ayşe: Muğla ve İlinin Bazı Yerlerinde Evlenme-Düğün Gelenekleri. Muğla kitabı, (Hazırlayan: Ali Abbas ÇINAR), Muğla-İzmir 2004, S.213-240
- ²⁵ Bkz.:21
- ²⁶ AEGM Arşivi: B95 0035 (Derleyen: Meltem SANTUR)
- ²⁷ Bkz.:21
- ²⁸ AEGM Arşivi: B95 0212-0219 (Derleyen: Meltem SANTUR)
- ²⁹ DURDU, Bircan Kalaycı: Amasya'nın Bazı Yerlerinde Geçiş Dönemlerine İlişkin Gelenek Ve İnanışlar. Türk Halk Kültüründen Derlemeler 2000, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 3012, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Yayınları:343, Süreli Yayınlar Dizisi: 43, Ankara 2004, Ankara 2004, S. 209-234
- ³⁰ AEGM Arşivi: B1994 0109-0110, B1994 0113-0118, B1994 0120-0122, B1994 0126-0128 (Derleyen: Meltem SANTUR)
- ³¹ Bkz.:21
- ³² www.kutahyakultur.gov.tr
- ³³ Türk Ansiklopedisi, XXII cilt, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1975, S.37
- ³⁴ Bkz.:29
- ³⁵ ÖZÇÖREKÇİ, Nilüfer Zeynep: Gaziantep İli Evlenme Adetlerinin Kültürel Değişim Yönünden İncelenmesi. V. Milletlerarası Türk Halk kültürü kongresi, Kültür Bakanlığı Yayınları:1872, HAGEM yayınları:247, Seminer kongre Bildirileri Dizisi:54, Ankara 1997, S.322
- ³⁶ Bkz.:28
- ³⁷ Bkz.:28
- ³⁸ ERK, Zümrüt: TFA, Yıl:26, Cilt:16, Şubat 1975
- ³⁹ DURDU, Bircan Kalaycı: Muğla'nın Bazı Yerlerinde Evlenme Gelenekleri (Henüz yayınlanmamış makale)
- ⁴⁰ DURDU, Bircan Kalaycı: Sincan Evlenme Adetleri. Sincan'ın Kültür Haritası, Sincan Belediyesi Yayınları, Ankara 2003
- ⁴¹ AKKUL, Veli: Karaman'ın İbrala Bucağında Düğün Adetleri. TFA, yıl:11, Cilt:6, Ağustos 1959, S.2000
- ⁴² BAŞER, Doç. Dr. Zeki: Erzurum'da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları, Sevinç matbaası, Ankara 1972. S.15-
- ⁴³ Bkz.:26
- ⁴⁴ Bkz.:21
- ⁴⁵ Bkz.:32
- ⁴⁶ Bkz.:29
- ⁴⁷ ERDEM, Celal: İzmir/Bergama Kozak yaylası/Yukarıbey Köyü Evlenme Düğününde Geleneksel Törenler ve Değişme. (Türk Halk Kültüründen Derlemeler 2001'de yer almak üzere yayına sunulmuş, henüz yayınlanmamış makale)
- ⁴⁸ AEGM Halk Kültürü Arşivi: CD2005 0004 (Derleyen: Meltem SANTUR)
- ⁴⁹ AEGM Halk Kültürü Arşivi: B89 0177 (Derleyen: Meltem SANTUR)
- ⁵⁰ Bkz.:29

-
- ⁵¹ Bkz.:21
- ⁵² Bkz.:28
- ⁵³ EKİCİ, Savaş: Gaziantep’te Kına Yakma Geleneği ve Kına türküleri Üzerine Bir Araştırma. V.Milletlerarası Türk Kültürü Kongresi Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence Seksiyon Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları:1872, HAGEM Yayınları:248, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 55, Ankara 1997, S.122-141
- ⁵⁴ Bkz.:39
- ⁵⁵ Bkz.:29
- ⁵⁶ Bkz.:40
- ⁵⁷ www.hakkarim.net
- ⁵⁸ Bkz.:53
- ⁵⁹ AEGM Halk Kültürü Arşivi: B98 0289 (Derleyen: Meltem SANTUR)
- ⁶⁰ Bu bilgi, özel görüşmeler sonucu Ankara’da Yılmaz ÖZTÜRK’ TEN (Ardahan-Göle doğumlu, 65 yaşında, memur, ilkokul mezunu, 7 çocuk sahibi) derlenmiştir. (Derleyen: Bircan DURDU)
- ⁶¹ KILIÇ, Abdullah: Isparta Yöresi Halk İnançları, www.kultur.gov.tr
- ⁶² DURDU, Bircan Kalaycı: Çorum’un Bazı Yerlerinde Ölüm Gelenekleri. (Henüz yayınlanmamış makale)
- ⁶³ Bkz.:29
- ⁶⁴ AEGM Halk Kültürü Arşivi: B.95 0175 (Derleyen: Handan ÇAĞLAYAN)
- ⁶⁵ AEGM Halk Kültürü Arşivi: YB2005 0195 (Derleyen: Bircan DURDU)
- ⁶⁶ Bkz.:62
- ⁶⁷ DURDU, Bircan Kalaycı: Kazdağı Tahtacılarında Ölüm Gelenekleri. (2004 Yılı Araştırma Sonuçları Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.)
- ⁶⁸ AEGM Halk Kültürü Arşivi: MD2004 0177–0178 (Derleyen: Bircan DURDU)
- ⁶⁹ AEGM Halk Kültürü Arşivi: YB2005 0194 (Derleyen: Bircan DURDU)
- ⁷⁰ AEGM Halk Kültürü Arşivi: MD2005 0051 (Derleyen: Bircan DURDU)
- ⁷¹ Bkz.:64
- ⁷² DURDU, Bircan KALAYCI: Muğla Tahtacılarında Ölüm gelenekleri. Muğla Kitabı (Hazırlayan: Ali Abbas ÇINAR), Muğla-İzmir 2004, S.249–264
- ⁷³ DURDU, Bircan KALAYCI: Afyon’da Ölümle İlgili Adet ve İnanmalar Üzerine Bir Değerlendirme. Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1999, Ankara 2002, S.64–101
- ⁷⁴ AEGM Halk Kültürü Arşivi: B.99 0333–0334 (Derleyen: Handan ÇAĞLAYAN)
- ⁷⁵ AEGM Halk Kültürü Arşivi: MD2005 0050 (Derleyen: Bircan DURDU)
- ⁷⁶ AEGM Halk Kültürü Arşivi: B. 2001 0167 – 0171 (Derleyen: Bircan DURDU)
- ⁷⁷ AEGM Halk Kültürü Arşivi: B.99. 0327–0328 (Derleyen: Handan ÇAĞLAYAN)
- ⁷⁸ AEGM Halk Kültürü Arşivi: B.99. 0325–0326 (Derleyen: Handan ÇAĞLAYAN)
- ⁷⁹ AEGM Halk Kültürü Arşivi: MD2005 0052 (Derleyen: Bircan DURDU)
- ⁸⁰ Bkz.:74
- ⁸¹ Bkz.:69
- ⁸² DURDU, Bircan Kalaycı: Hatay Alevilerinde (Nusayrilerinde) Ölümle İlgili Gelenek ve İnanışlar. Türk Halk Kültürü Araştırmaları 2001, Ankara 2006, S.155-172
- ⁸³ Bkz.:62
- ⁸⁴ Bkz.:62
- ⁸⁵ Bkz.:64
- ⁸⁶ AEGM Halk Kültürü Arşivi: B 1994 0289–0290 (Derleyen: Nilüfer Zeynep ÖZÇÖREKÇİ)
- ⁸⁷ Bkz.:62
- ⁸⁸ Folklor Araştırmacıları Vakfı: Ölüm Gelenekleri Konulu Derleme. Bu çalışma, 12–16 Şubat 2001 tarihleri arasında “Küre Dağları Milli Park Çevresi Köylerinde Halk Kültürü” konulu araştırması sırasında gerçekleştirilmiştir.
- ⁸⁹ Bkz.:64
- ⁹⁰ Bkz.:76
- ⁹¹ AEGM Halk Kültürü Arşivi: B.99. 0329, B99 0337–0339, B.99 0340–0341 (Derleyen: Handan ÇAĞLAYAN)
- ⁹² AEGM Halk Kültürü Arşivi: B.99 0337–0339 (Derleyen: Handan ÇAĞLAYAN)
- ⁹³ Bkz.:86
- ⁹⁴ AEGM Halk Kültürü Arşivi: MD2004 0096–0103 (Derleyen; Aydın DURDU)
- ⁹⁵ Bkz.:64
- ⁹⁶ Bkz.:69
- ⁹⁷ Bkz.:64
- ⁹⁸ Bkz.:74
- ⁹⁹ Bkz.:69
- ¹⁰⁰ Bkz.:62

- ¹⁰¹ Bkz.:77
¹⁰² Bkz.:64
¹⁰³ AEGM Halk Kültürü Arşivi: B95 0340–0341 (Derleyen: Handan ÇAĞLAYAN)
¹⁰⁴ Bkz.:92
¹⁰⁵ Bkz.:62
¹⁰⁶ AEGM Halk Kültürü Arşivi: MD2004 0177–0178 (Derleyen: Bircan DURDU)
¹⁰⁷ AEGM Halk Kültürü Arşivi: B95 0340–0341 (Derleyen: Handan ÇAĞLAYAN)
¹⁰⁸ Bkz.:64
¹⁰⁹ Bkz.:62
¹¹⁰ Bkz.:64
¹¹¹ Bkz.:62
¹¹² Bkz.:62
¹¹³ Bu bilgi, katılımlı gözlemler sonucunda elde edilmiştir.
¹¹⁴ AEGM Halk Kültürü Arşivi: B95 0278 (Derleyen: Handan ÇAĞLAYAN)
¹¹⁵ AEGM Halk Kültürü Arşivi: B95 0456 (Derleyen: Piri ER)
¹¹⁶ Bkz.:69
¹¹⁷ Bkz.:64
¹¹⁸ ATAMAN, Hasan: Çaycuma. Ekin Yayınları, I. Basım, Çaycuma 2001
¹¹⁹ ERDOĞAN, Zübeyde: Ankara-Çubuk-Kargın Köyünde Doğumla İlgili Adet ve İnanmalar. Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1993, Kültür Bakanlığı:1625, HAGEM Yayınları:209, Süreli Yayınlar Dizisi:29, S.101-106
¹²⁰ AEGM Halk Kültürü Arşivi: B95 0106 (Derleyen: Gülsen BALIKÇI)
¹²¹ KARATAŞ, Aynur: Erzurum-Narman-Çimenli Köyünde Doğum Adetleri. Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1993, Kültür Bakanlığı:1625, HAGEM Yayınları:209, Süreli Yayınlar Dizisi:29, S.149-153
¹²² SANTUR, Meltem: SANTUR, Meltem: Yozgat Doğum Geleneklerinden Örnekler (I.Uluslararası Bozok Sempozyumunda sunulmak üzere hazırlanmış bildiri)
¹²³ SANTUR, Meltem: Burdur'un Bazı Yerlerinde Doğum Gelenekleri (Henüz yayınlanmamış makale)
¹²⁴ www.düzce.gov.tr
¹²⁵ Bkz.:53
¹²⁶ ARTUN, Erman: Adana Halk Kültüründe Askeri Uğurlama ve Askeri Karşılama Geleneği. 3. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu, Adana 1999, S. 456–465.
¹²⁷ www.kirklareli.gov.tr
¹²⁸ turkoloji.cu.edu.tr/CANAKKALE/kinali_ali.pps; www.sakaryamiz.net
¹²⁹ www.karaburun.gov.tr; www.ulukoy.net; www.kulturturizm.gov.tr
¹³⁰ BAYAT, Doç. Dr. Ali Haydar: Osmanlı İmparatorluğu Türkiye'sinde Saraydışı Sünnet Merasimleri. II. Milletlerarası Türk Folklor kongresi Bildirileri, IV. Cilt, Gelenek Görenek ve İnançlar, Ankara 1982, S.17
¹³¹ www.geocities.com
¹³² www.pamukova.20m.com
¹³³ Aksel Malik.: Bursa'da Sünnet Düğünleri. TFA, Şubat 1995, yılı:26, 16.cilt
¹³⁴ www.tahtacılar.com
¹³⁵ kamislikoyu.sitemynet.com
¹³⁶ kutahyaporselen.com.tr
¹³⁷ Bkz.:127
¹³⁸ www.karaburun.gov.tr
¹³⁹ Bkz.:138
¹⁴⁰ www.kozluoren.com
¹⁴¹ Bkz.:137
¹⁴² MEYDAN, Filiz: Kütahya'da Hıdrellez Geleneği. Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1990, Hıdrellez Özel Sayısı, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi yayınları:143, Neyir Matbaası, Ankara 1990, S.115
¹⁴³ SANTUR, Alparslan: Afyon'da Hıdrellez Geleneği. Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1990, Hıdrellez Özel Sayısı, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi yayınları:143, Neyir Matbaası, Ankara 1990, S.131
¹⁴⁴ KARABULUT, Nilgün: Çankırı'da Hıdrellez Geleneği. Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1990, Hıdrellez Özel Sayısı, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi yayınları:143, Neyir Matbaası, Ankara 1990, S.85
¹⁴⁵ ARTUN, Dr. Erman: Tekirdağ'da Hıdrellez Geleneği. Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1990, Hıdrellez Özel Sayısı, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi yayınları:143, Neyir Matbaası, Ankara 1990, S.1-23
¹⁴⁶ KALAY, Yrd. Doç. Dr. Emin: Edirne'de Nevruz ve Hıdrellez. Milli Folklor, Sayı: 29/30 1996, S. 7
¹⁴⁷ Bkz.:60

- ¹⁴⁸ AEGM Arşivi: B2000 0171–0172 (Derleyen: Meltem SANTUR)
- ¹⁴⁹ KUTLU, Dr. M. Muhtar: Şavaklı Türkmenlerinde Göçer Hayvancılık. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları:84, Gelenek Görenek ve İnançlar Dizisi:4, Sevinç Matbaası, Ankara 1987, S.117
- ¹⁵⁰ www.burunviran.com
- ¹⁵¹ www.tatvan.gov.tr
- ¹⁵² Bkz.:53
- ¹⁵³ Bkz.:145
- ¹⁵⁴ ÇELİK, Çetin: Edirne ve Çevresinde Hıdrellez Geleneği. Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1990, Hıdrellez Özel Sayısı, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi yayınları:143, Neyir Matbaası, Ankara 1990, S.55,62
- ¹⁵⁵ Ali Koç Baba Süreğinde Kurban Gelenekleri; www.hbektas.gazi.edu.tr
- ¹⁵⁶ ONARLI, İsmail: Hızır Orucu ve Cemi, Tören ve Şöleni; http://f27.parsimony.net/forum
- ¹⁵⁷ Bkz.:60
- ¹⁵⁸ HANÇERLİOĞLU, Orhan: İslam İnançları Sözlüğü. Remzi Kitabevi, Evrim Matbaacılık Limited Şirketi, İstanbul 1984, S.248
- ¹⁵⁹ Ebü Dâvud, Tereccül 4, (4166); Nesâi, Zinet 18, 8,142; www.dunia.de
- ¹⁶⁰ http://www.newindpress.com; www.hennapage.com; Catherine Cartwright-Jones, 2001, Kent State University
- ¹⁶¹ www.geocities.com
- ¹⁶² ERDEMİR, Doç. Dr. Ayşegül Demirhan: Kına'nın Türk Tıbbi Folklorundaki Yeri ve Modern Tıp Bakımından Bazı Sonuçlar. III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları:86, Seminer, kongre Bildirileri Dizisi:23, 1987 S.157
- ¹⁶³ GÜNEY, Eflatun Cem: Dede Korkut Masalları. Kardeş Yayınları, S.105; GÜNGÖR, Semih: Dede Korkut Kitabı. Suffe Yayınları, Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, 1984 İstanbul, S.82

Fotoğraflar

- 1-Toz kına: Özel Arşiv (Çekimi yapan: Aydın DURDU. Yer; Ankara)
- 2-Kına hazırlığı: AEGM Arşivi, S94 0387 (Çekimi yapan; Aynur KARATAŞ. Yer; Muğla-Milas-Kızılağaç)
- 3-Kına tepsisi: AEGM Arşivi, S2001 0208 (Çekimi yapan; Döndü AKÇAY. Yer: Tokat-Turhal-Yenisu)
- 4-Avuç içinde kına motifi: AEGM Arşivi, S2001 3059 (Çekimi yapan; Semra AKBULUT. Yer: Manisa-Soma-Darkale)
- 5-Elin iç ve dış yüzeyinde kına motifi: AEGM Arşivi, S1997 3589 (Çekimi yapan; Yüksel ŞAHİN. Yer; Burdur-Merkez)
- 6-El üstünde kına motifi: AEGM Arşivi, S2000 0941 (Çekimi yapan; Bülent GÜNDOĞDU. Yer: Aydın)
- 7-Elin iç ve dış yüzeyinde kına motifi: S2000 2601 (Çekimi yapan; Gülsen BALIKÇI. Yer: Diyarbakır-Hazro)
- 8-Elin iç yüzeyinde kına motifi: S2005 1159 (Çekimi yapan; N.Zeynep ÖZÇÖREKÇİ GÖL. Yer; Ankara-Çubuk-Demirci)
- 9-Elin dış yüzeyinde kına motifi: AEGM Arşivi, S95 0512 (Çekimi yapan; Meltem SANTUR. Yer; Konya-Beyşehir-Karaali)
- 10-Ele kına yakma: AEGM Arşivi, S91 6685 (Çekimi yapan; Aynur KARATAŞ. Yer: Burdur-Yeşilova-Başmakçı)
- 11-Kulak ardına kına yakma: AEGM Arşivi, S95 0507 (Çekimi yapan; Meltem SANTUR. Yer; Konya-Beyşehir-Karaali)
- 12-Ayıklara kına yakma: AEGM Arşivi, S94 0393 (Çekimi yapan; Aynur KARATAŞ. Yer; Muğla-Milas-Kızılağaç)
- 13-Baş kına yakma: AEGM Arşivi, S99 0363 (Çekimi yapan; N. Zeynep ÖZÇÖREKÇİ GÖL. Yer: Burdur-Yeşilova)
- 14-Saç ucuna kına yakma: AEGM Arşivi, S95 0508 (Çekimi yapan; Meltem SANTUR. Yer; Konya-Beyşehir-Karaali)
- 15-Damat kınası: AEGM Arşivi, S93 0371 (Çekimi yapan; Piri Er. Yer; Kırıkkale Merkez-Hasandede)
- 16-Ölüm bohçasında kına: AEGM Arşivi, S2005 1289 (Çekimi yapan; Bircan KALAYCI DURDU, Yer; Burdur-Tefenni-Başpınar)
- 17-Bayramda elleri kınalanmış çocuk: Özel arşiv. (Çekimi yapan; Bircan KALAYCI DURDU. Yer; Muğla-Ortaca-Kemaliye)
- 18-Bayramda saçları kınalanmış kadın: Özel arşiv (Çekimi yapan; Bircan KALAYCI DURDU. Yer; Muğla-Ortaca)

-
- 19-Koç katımı öncesi: AEGM Arşivi, F91 1711 (Çekim; Elazığ Valiliği İl Kültür Müdürlüğü. Yer; Elazığ-Altınkuşak-Sarı köyü)
- 20-Sürü içinde işaretlenmiş koçlar: AEGM Arşivi, F94 1217 (Çekimi yapan; Ahmet ÇAKIR. Yer; Kırşehir-Akçağıl)
- 21-Ele yeni yapılmış kına dövmesi: Özel Arşiv (Çekimi yapan; Aydın DURDU. Yer; Ankara)
- 22-Eldeki kına dövmesinin sonraki görünümü: Özel Arşiv (Çekimi yapan; Bircan KALAYCI DURDU. Yer; Ankara)
- 23-Ayakta kına dövmesi: Özel Arşiv (Çekimi yapan; Aydın DURDU. Yer; Ankara)